

Nas-Olgu İlişkisi Açısından Mükerrer Nüzul

Doç. Dr. Muhsin DEMİRCİ*

Abstract

Islamic scholars implied that repeated apoplexy as the solution of impossibility of the selection between many reports that they faced to when they define whichever passages in Quran is connected with Meccan or Medinan connection of different and contradictions manners. But neither opinion related the subject nor examples connected with the subject are not reasonable that convenience manner. Therefore researcher has to make thing and matter of the verse of the Quran by using methodology of hadiths. Otherwise in the spend of time to solve the problem may cause new and complicated problems.

I. GİRİŞ

Bilindiği gibi Kur'an hem dil ve üslup hem de konuları işleyiş tarzıyla beşerî teliflere benzememektedir. Çünkü o, değişik insan gruplarına hitap eden ilâhî bir kitaptır. Bu özelliği sayesinde ki her insan kendi bilgi ve tecrübesine göre Kur'an'dan istifade etmektedir. Sıradan insanlar onun sathî manalarını, ihtisas ehli ise nasların bâtınına nüfûz ederek daha üst seviyedeki anlamlarını kavrayabilmektedir. Bu yüzden Kur'an farklı seviyedeki insanlara hitap ederken bazen lafzî tekrarlara yer vermiş; yani herhangi bir sözü tek bir sûre veya değişik sûrelerinde aynen yahut biraz değişik şekliyle tekrar etmiştir. Bu nitelikteki âyetler, bir defada indirilmiş oldukları için Kur'an'ın tek bir yerine kaydedilmişlerdir. Burada makale konusu olarak ele aldığımız mükerrer nüzulden maksat bu değildir. Zira mükerrer nüzul, Kur'an'ın tek bir yerinde bulunmasına rağmen en az iki defa indiği iddia edilen âyet yahut sûrelerdir. Bu anlayışa göre Kur'an'da bazen aynı sûrede ard arda gelen, bazen de değişik sûrelerde aynı lafızlarla tekrar eden âyetler, mükerrer nüzul olarak algılanmaktadır. Çünkü Kur'an'ın mevcut metni içerisinde yer alan mükerrer âyetler aynı lafızları taşımış olsalar da, farklı olaylar üzerine inzâl edilmişlerdir. Bu tür tekrarlar bir taraftan müşrik Arapların putpeştlik ve şirk hususundaki ısrarlarına karşı tehdit niteliği taşıırken¹, diğer taraftan da kıssa tekrarı çerçevesinde insanlara ibret alma imkânı sağlamaktadırlar². Tekrarların bir başka özelliği de ifade ettikleri anlam ve hükümlerin kuvvetini ar-

* MÜ İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Bkz. "Nasılmış benim azabım ve uyanlarım!" Kamer, 54/ 16, 18, 21, 30; "O gün (hakka) yalan sayanların vay haline" Mürselât, 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47.

² Hz. Âdem'in kıssası için bkz. el-Bakara, el-A'râf, el-Hicr, el-İsrâ, el-Kehf, ve Tâhâ sûreleri.

tırmaktır³. Buna göre Kur'an metninde birden çok yerde rastlanan aynı lafızdaki herhangi bir âyet ya farklı zamanlarda inzâl edildiği ya da bir defa inzâl edilmekle birlikte birden fazla yerde geçtiği için bu tarz bir tekrara konu olmuştur. Bu da Arap Dili ve Edebiyatı'nın bir özelliği olması dolayısıyla yadırganacak bir şey değildir. Ayrıca bu anlamdaki bir tekrar olayında herhangi bir problem de yoktur. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi esasen problem, Kur'an'ın tek bir yerde bulunmakla birlikte, iki -nâdiren de olsa bazen üç- defa indirildiği ileri sürülen âyet ya da sûrelerin inzâlinde söz konusudur.

II. TARİHİ GELİŞİMİ

Mükerrer nüzul hâdisesinin ne olup ne olmadığını ortaya koyarken, öncelikle olayın tarihî gelişimine bir göz atmak yerinde olacaktır. Bu noktada şunu hemen ifade etmek gerekir ki, geçmiş dönemlerde tefsir ve tefsir usûlü ilmiyle uğraşan bazı İslâm bilginleri ya Kur'an'da yer alan herhangi bir metnin Mekki mi Medeni mi olduğunu tesbit ederken (nüzul yeri) karşılaştıkları farklı ve çelişkili rivâyetler arasını telif noktasında ya da metin olgu ilişkisini (nüzul sebebi) ortaya koyan birden çok rivâyet arasında tercihte bulunmanın imkânsızlığı karşısında, mükerrer nüzul yöntemini bir çıkış yolu olarak ortaya atmışlardır. Bu bilgiler arasında Râzî (ö. 606/1209)⁴, Sehâvî (ö. 643/1245)⁵, İbn Teymiyye (ö. 724/1323)⁶, İbn Kesir (ö. 774/1411)⁷, Zerkeşî (ö. 794/1391)⁸, Suyûtî (ö. 911/1505)⁹, Zerkânî (ö. 1948)¹⁰ ve Subhi Sâlih (ö. 1978)¹¹ gibi bazı zatların isimleri sayılabilir. Râzî, Sehâvî ve İbn Teymiyye, yer yer bir takım nasların sebab-i nüzulü ile ilgili müteaddid rivâyetlerin arasındaki çelişkiden ötürü mükerrer nüzulden söz ederken, Zerkeşî konuyu *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'an* adlı eserinde müstakil olarak ele alıp incelemektedir. Bundan dolayı diyebiliriz ki, mükerrer nüzul konusuna kitabında ilk defa yer vererek meseleyi örneklerle anlatan Zerkeşî'dir. Suyûtî de Zerkeşî başta olmak üzere daha başka âlimlerden de nakilde bulunmak suretiyle konuyu muhtasar bir şekilde ortaya koyup, ardından da Kur'an'ın iki veya daha

³ Bkz. "Andolsun biz Kur'an'ı düşünüp öğüt alınsın diye kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mu?" Kamer, 54/17, 22, 32, 40; "Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilir siniz?" Rahmân, 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 35, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77.

⁴ *Mefâihü'l-gayb*, Beyrut ts., I, 177-178.

⁵ *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâliü'l-ekirrâ*, (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Mekke 1408/1987, I, 34.

⁶ *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*, (nşr. Adnan Zarzûr), Beyrut 1979, s. 49.

⁷ *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-azîm*, Beyrut ts., III, 60.

⁸ *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'an*, (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Mısır 1972, I, 29 vd.

⁹ *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, yy., ts., I, 47-48.

¹⁰ *Menâhiü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'an*, Mısır ts., I, 120.

¹¹ *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'an*, İstanbul ts., s. 144.

fazla vecihle okunması hususundaki yedi harf ruhsatından söz eden rivâyeti¹² delil getirerek mükerrer nüzul yöntemini pekiştirmeye çalışmaktadır. O bu görüşünü ayrıca Sehâvî'nin "Fatiha Sûresi iki defa indirilmiştir; ilki bir harf üzere nâzil olmuş, diğeri de mâlik-melik ve benzeri vecihlerin tamamlanması için ikinci defa inmiştir."¹³, şeklindeki sözüne dayandırmaktadır¹⁴.

Ancak burada şunu da belirtelim ki, mükerrer nüzulü kabul edip savunanlar yanında onu reddedenler de bulunmaktadır. Meselâ Suyûtî, geçmiş âlimlerden el-İmâd el-Kindî (ö. 720/1320)'nin *el-Kefil bi-me'âni't-tenzîl* adlı eserinde mükerrer nüzulü anlamsız ve faydasız bularak reddettiğini ileri sürmektedir. Çünkü ona göre bu hâsil-ı tahsilden ibarettir. Eğer böyle bir şey kabul edilirse, o zaman Mekke'de nâzil olan bütün nasların daha sonra da Medine'de inzâl edildiğini söylemek gerekir. Halbuki Cebrâil her sene Kur'an'ı Peygamber'e arz ediyordu. Böyle olunca daha önce inen nasların tekrar indirilmesi tabii ki anlamsız ve faydasızdır¹⁵.

Çağdaş bilginlerden Nasr Hâmid Ebû Zeyd de mükerrer nüzulü önceki âlimlerin bir açmazı olarak görerek böyle bir yola girmelerini onların, nüzul sebeplerine ulaşmak için dış olguya ve rivâyetler arası tercihe dayanmanın ötesinde bir başka yol bulamamalarına ve dış bağlamın bilinmesiyle nassın anlamının açığa çıkarılabileceği kadar, nassın içinden hareketle de nüzul sebeplerinin ortaya çıkarılabileceğini farkedememiş olmalarına bağlamaktadır. Halbuki Ebû Zeyd'e göre nasları analiz ederken sadece içten dışa ya da dıştan içe doğru değil, bilakis iç ve dış bağlam arasında kompleks bir etkinlik içerisinde hareket etmek gerekmektedir¹⁶.

¹² Söz konusu rivâyet şöyledir: Ubey b. Ka'b'tan nakledilmiştir: "Hz. Peygamber, Benû Gıfar suyunun yanında iken, Cebrâil ona geldi ve dedi ki: "Muhakkak Allah, ümmetinin Kur'an'ı bir harf üzere okumalarını sana emrediyor" Hz. Peygamber de: "Allah'tan başlanmamı isterim, ümmetimin buna gücü yetmez", dedi. Bu şekildeki konuşmalar üç defa tekrar etti. Dördüncüde Cebrâil: "Allah ümmetine Kur'an'ı yedi harf üzere okumalarını emrediyor, hangi harfi okurlarsa isabet ederler", dedi" Bkz. Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 274; Ebû Dâvûd, "el-Vitr", 22; Nesâî, "el-İftitâh", 38; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 128. Konuyla ilgili olarak Ubey b. Ka'b'tan nakledilen bir başka rivâyette de, Ubey ile bir şahsın ihtilâfa düştükleri Hz. Peygamber'in her ikisinin okuyuşunu da doğru bularak: "Ey Ubey! Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir. Onların hepsi de kâfidir, şâfidir" buyurduğu bildirilmektedir. Bkz. Nesâî, "el-İftitâh", 38. Bu konuda bir başka rivâyet de İbn Abbas'tan nakledilmiştir: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Cibrîl bana Kur'an'ı bir harf üzere okuttu. Ancak artırmam için mürâcaatta bulundum. Tekrar tekrar aynı mürâcaatımı yapıyordum, o da her seferinde artırıyordu. Nihayet yedi harfe kadar çıkıp orada kaldı" Bkz. Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'an", 5; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 272.

¹³ Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, I, 34.

¹⁴ Suyûtî, *el-İtkan*, I, 48.

¹⁵ a.g.e., I, 48.

¹⁶ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlâhî Hitâbın Tabiatı*, (trc. Mehmet Emin Maşalı), Ankara 2001, s. 143.

Öyle anlaşılıyor ki, mükerrer nüzulü bir olgu olarak görenler bazen âyetlerin Mekkî ya da Medenî oluşlarını tesbit etmek, bazen de aynı mekânda inmiş olabileceği ihtimalini kabul etmekle birlikte zaman ve sebep unsurunun söz konusu edildiği rivâyetlerin arasını telif etmek maksadıyla böyle bir yönteme başvurmuşlardır. Esasen bu sorunun temelinde aynı nasla ilgili olarak nakledilen esbâb-ı nüzul rivâyetlerinin arasını uzlaştırma olgusu bulunmakla birlikte bu konuya eserlerinde yer veren bazı âlimler, meselenin bu yanını bir kenara bırakarak nasların mükerrer nâzil olmasını bir takım hikmetlere bağlamaktadırlar. Buna göre herhangi bir âyetin mükerrer nâzil olması, o âyetin şanını yüceltmek, sebep tekrar vuku bulduğunda taşıdığı mânaların unutulmamasını sağlamak¹⁷, insanların ibret ve öğüt almalarını temin etmek¹⁸ gibi hikmetlere dayanmaktadır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi ister Mekkî ve Medenî âyetleri tesbitte, isterse metin olgu ilişkisi bağlamında olsun bazı âlimlerin böyle bir sonuca gitmesindeki asıl faktör rivâyetlerin çokluğudur. Burada söz konusu edilen rivâyetlerin çokluğundan (taaddüdü'l-ahbâr) maksat, bir âyetin inişiyle ilgili olarak birden çok rivâyetin nakledilmesidir. Bilindiği gibi bazen herhangi bir Kur'an pasajının – ki bu bir yahut birkaç âyet veya müstakil bir sûre olabilir- inişiyle ilgili birden çok nüzul sebebi rivâyeti nakledilebilir. Usûl bilginlerine göre bu niteliği taşıyan rivâyetler aynı hâdiseyi konu edinmiş olsalar bile bazen zaman, yer ve şahıslar bakımından farklılık gösterebilirler. İşte bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, söz konusu rivâyetlerde anlatılan olayın biçimi değil, rivâyetler arasında sebep ve zaman açısından herhangi bir farklılığın olup olmadığıdır. Eğer rivâyetlere konu olan hususlarda bu anlamda bir farklılık varsa işte o zaman takip edilmesi gereken bazı prensipler olmalıdır. Bu prensipleri geçmiş dönem bilginleri hadis usûlü kriterlerini esas almak suretiyle şöyle sıralamışlardır:

1. Bir âyet ya da sûrenin nüzul sebebi hakkında birden fazla rivâyetin bulunması halinde önce bu rivâyetlerin sıhhat dereceleri araştırılarak sahih olanı alınıp diğerleri terkedilir¹⁹.

2. Bir âyet veya sûrenin inişiyle ilgili iki rivâyet söz konusu olup her ikisi de sahih ise, o takdirde aralarında herhangi bir tercih sebebi olup olmadığına bakılır. Şâyet bu rivâyetlerden biri, hâdiseyi bizzat gören ve o hâdisenin içinde bulunan râvinin müşâhedesine, diğeri de semâya dayanıyorsa, yahut rivâyetlerden biri, Buhârî'nin *Sahîh*'inde diğeri de başka hadis kaynaklarında yer alıyorsa, işte bu durumda müşâhedeğe dayanan ve Buhârî'nin kitabında yer alan rivâyet diğere

¹⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 29.

¹⁸ Suyûtî, *el-İtkan*, I, 47.

¹⁹ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis, fi ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1985, s. 146; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1986, s. 88.

tercih edilir²⁰. Çünkü bir rivâyetin müşâhedeye dayanması yahut Buhârî'nin Sahih'inde yer alması o rivâyet için tercih sebebi olarak kabul edilmiştir²¹.

3. Bazen de, âyetlerin nüzul sebeplerini anlatan her iki rivâyet de sahih olup aralarında, birini diğerine tercih ettirecek bir sebep de bulunmayabilir. İşte böylesi durumlarda da nakledilen rivâyetlerdeki olayların zaman bakımından birbirine yakın olup olmadığına bakılır. Şâyet sözü edilen hâdiselerde zaman bakımından bir yakınlık varsa, o takdirde bu rivâyetlerin arası cem ve telif edilir²². Çünkü burada önemli olan, iki hâdisenin zaman bakımından birbirine yakın olmasıdır²³.

4. Nakledilen her iki rivâyet sahih olmakla birlikte aralarında herhangi bir tercih sebebi mevcut değilse ya da bu iki rivâyetin söz konusu ettiği olaylar zaman bakımından birbirine uzak olduğu için aralarını cem ve telif etme imkânı yoksa, o zaman sözü edilen nitelikteki rivâyetlere konu olan âyet ya da sûrenin mükerrer nâzil olduğu kabul edilir²⁴. İşte mükerrer nüzul olayı yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu son maddede izah edilen husus için bir çıkış yolu olarak ortaya konulmuştur. Konuyu, özelliği bakımından üç yan başlık altında ele almanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

A. Mekân Faktörü

Bu faktör, Mekkî ve Medenî âyetlerin tesbitinde söz konusudur. Yani âyetlerin nüzul mekânlarını belirleme aşamasında bir taraftan sahih olarak görülen bir takım rivâyetlerin değerlendirilmesi, diğer taraftan da kendilerine son derece güven duyulan önceki bilginlerin görüş ve tercihlerinin dikkate alınması durumunda böyle bir yönleme başvurulmuştur. Bu husus için Hûd Sûresi'nin, "Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır"²⁵ âyeti örnek olarak zikredilebilir. Kitabındaki beyanlarından anlaşıldığına göre Zerkeşî, bu âyetin iki ayrı mekânda nâzil olduğunu kabul etmektedir. Zira o, bir taraftan âyetin bulunduğu sûrenin Mekkî olduğunda İslâm bilginlerinin ittifak ettiğini ileri sürerek²⁶ öncelikle söz konusu âyetin Mekke'de, ardından da âyetin inişine sebep olan hâdisenin Medine'de geçtiğini gösteren rivâyete dayanarak onun Medine'de indiğini iddia etmektedir. Kaynakların konuyla ilgili olarak Abdullah b. Mes'ûd'dan naklettikleri bu rivâyet şöyledir: "Bir adam Hz. Peygam-

²⁰ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 145; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 88-89.

²¹ Bkz. ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 118.

²² Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 142; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 89.

²³ ez-Zerkânî, *Menâhil*, I, 118.

²⁴ a.g.e., I, 120; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 144.

²⁵ Hûd, 11/114.

²⁶ Bkz. el-Burhân, I, 30.

ber'e gelerek: 'Ben Medine'nin en uzak bir semtinde bir kadının peşine düştüm; onunla cinsel ilişki dışında her türlü temasta bulundum. İşte ben böyle birisiyim, hakkımda dilediğin şekilde hükmet' dedi. Bunun üzerine (Hz. Peygamber'in yanında bulunan) Hz. Ömer 'Eğer sen bunu içinde gizli tutsaydın, Allah da gizlerdi' dedi. Fakat Allah Resûlü hiç bir şey söylemedi. Tâ ki, adam oradan ayrılıp gidince Peygamber (sav) arkasından birisini gönderip onu çağırttı ve 'Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır' âyetini sonuna kadar okudu. Oradaki topluluk içinden birisi "(Ey Allah'ın Resûlü!) âyette belirtilen husus sadece bu adama mı mahsustur?, diye sorunca Hz. Peygamber 'Hayır o, bütün insanlar için söz konusudur' buyurdu"²⁷.

Görüldüğü gibi burada Zerkeşî bir taraftan sözü edilen âyetin bulunduğu sûrenin tamamının Mekke'de inzâl edildiği iddiasını, diğer taraftan da âyetin inişine sebep olan olayın Medine'de geçtiğini ifade eden rivâyeti esas alarak âyetin hem Mekke'de hem de Medine'de indiğini ileri sürmektedir. Ancak Zerkeşî'nin bu yaklaşımı isabetli görünmemektedir. Çünkü onun tercihinin dayanak yaptığı birinci delil, görüşünü ispat edici nitelikte değildir. Bizim kanaatimize göre Zerkeşî bu hususta Taberî (ö. 310/922), Zemahşerî (ö. 538/949), Kâdî Beydâvî (ö. 685/1286), İbn Kesîr (ö. 774/1372) ve Neseî (ö. 710/1300) gibi sadece sûrelerin Mekkî ve Medenî ayırımına işaret eden müfessirlerin görüşleri istikametinde hareket etmiştir. Zira incelendiği zaman görülecektir ki sözü edilen bu müfessirler, tefsir ettikleri sûreler hakkında –istisnâlara işaret etme gibi– ayrıntılara girmeden sadece onların Mekkî ve Medenî olduğunu belirtmekle yetinmişlerdir. Tabii ki bu da hiçbir zaman Mekkî ya da Medenî olduğu ileri sürülen bir sûredeki âyetlerin iniş mekânı bakımından istisnâsının olmadığı anlamına gelmemektedir. Yani demek istiyoruz ki, şâyet bu müfessirler sûreler hakkında -tefsire başlamadan önce- ayrıntılı bilgi verme yolunu takip etmiş olsalardı, muhtemelen onlar da söz konusu meselede farklı bir metod takip eden diğer müfessirler gibi bu âyetin, iniş yeri hakkındaki rivâyete dayanarak istisnâ edildiğine işaret etmeyi ihmal etmeyeceklerdi. Çünkü söz konusu sûrenin Mekkî olduğunu söyleyen Mâverdî (ö. 450/1058), Begavî (ö. 516/1122), İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1200), Kurtubî (ö. 671/1272), Hâzîn (ö. 741/1340), Şevkânî (ö. 1250/1835) ve Elmalılı (ö. 1948) vb. müfessirler İbn Abbas ve Katâde'den gelen bir rivâyete dayanarak bahse konu olan Hûd, 11/114. âyetinin Medenî olduğunu ileri sürmüşlerdir²⁸. Bu durumda tabiiyle Hûd Sûresi'nin tamamının Mekkî olduğunu kabul edip

²⁷ Tirmizî, *el-Câmiu's-sahih*, "Tefsir", Sûre 11, 3111.

²⁸ Bkz. Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, Beyrut ts., II, 455; Bağavî, *Meâlimü't-tenzil*, Beyrut 1413/1992, II, 372; İbnü'l-Cevzî, *Zâdül-mesîr*, Beyrut 1407/1987, IV, 72; el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1405/1985, IX, 1; Hâzîn, *Lubâbü't-te'vil*, Beyrut ts., II, 319; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Mısır 1383/1964, II, 479; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971, IV, 2749.

Zerkeşî'nin yaklaşımını tasvip etmek mümkün değildir. Çünkü az önce zikrettiğimiz müfessirlerin kanaatine göre, Hûd 11/114. âyet de -içinde yer aldığı sûre Mekkî olmakla birlikte- istisnâ edilen âyetlerden biridir ve bu konudaki rivâyetlerden onun, Medine'de indiği anlaşılmaktadır. Bu da tabii olarak âyetin daha önce Mekke'de indiği iddiasını geçersiz kılmaktadır.

Mekân faktörü itibariyle mükerrer nüzul çerçevesinde ele alacağımız diğer bir örnek de "Sana ruh hakkında soruyorlar. De ki: Ruh Rabbimin emrindendir ve size (bu konuda) çok az bir ilim verilmiştir"²⁹ âyetidir. Görebildiğimiz kadarıyla İbn Kesîr ve Zerkeşî bu âyetin iki ayrı mekânda indiğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre söz konusu âyet hem tamamı Mekkî olan³⁰ İsrâ Sûresi'nde yer almaktadır; hem de Medine'de indiğini gösteren iki sahih rivâyet mevcuttur. Bu rivâyetlerden birisini, Buhârî ve Tirmizî İbn Mes'ûd'dan, diğerini de yine Tirmizî İbn Abbas'tan nakletmektedir. Olayın Medine'de geçtiği ve dolayısıyla âyetin orada indiği hususu - isim tasrihinden dolayı- Tirmizî'nin İbn Mes'ûd kanalıyla yaptığı rivâyetten anlaşılmaktadır. O, şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'le birlikte Medine arazisinde³¹ dolaşıyorduk. Allah Resûlü (sav) bir hurma dalına dayanmış durumda idi. Derken bir grup yahudiye rastladık. Onlardan biri: 'Ona (Muhammed'e) bir şeyler sorsanız' dedi. Bunun üzerine yahudi topluluğu: 'Ey Muhammed! bize ruhtan söz et' dediler. Hz. Peygamber bir süre bekledi ve başını yukarı (göğe) doğru kaldırdı. Ben ona vahyin geldiğini anlamıştım. Bu durum vahiy kesilinceye kadar devam etti. Arkasından Hz. Peygamber '*Ruh Rabbimin emrindedir ve size (bu konuda) çok az ilim verilmiştir*' âyetini okudu"³².

Diğer rivâyeti de yukarıda belirttiğimiz gibi Tirmizî İbn Abbas kanalıyla nakletmektedir. "O şöyle demiştir: Kureyşliler yahudilere: dediler ki: 'Bize bir şey söyleyin de onu bu adama (Muhammed'e) soralım'. Yahudiler 'Ona ruh hakkında sorun' dediler. Onlar da gidip sordular. Bunun üzerine Allah '*Sana ruhu soruyorlar...*' âyetini inzâl etti"³³.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbn Kesîr ve Zerkeşî hem ilgili âyetin yer aldığı sûrenin tamamının Mekkî olduğunu ileri sürerek hem de sözü edilen her iki rivâyeti sahih görerek ruh âyetinin iki ayrı mekânda indiğini kabul etmektedir-

²⁹ el-İsrâ, 17/85.

³⁰ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 60; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 30. Zerkeşî söz konusu âyetin sadece Mekkî bir sûrede geçtiğini söylemekle yetinmeyip, tamamının Mekke'de indiği konusunda müfessirlerin ittifakından da söz etmektedir.

³¹ Söz konusu rivâyette bu husus "harsu'l-Medîne" şeklinde ifade edilmiştir ki, bu olayın Medine'de geçtiğine işaret etmektedir.

³² Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, İstanbul ts., *Tefsir*, Sûre 17. Az farklı bir ifadeyle bkz. Tirmizî, "*Tefsir*", Sûre 17.

³³ Tirmizî, "*Tefsir*", Sûre 17. Ayrıca bkz. Suyûtî, *el-İtkan*, I, 33.

ler³⁴. Ancak bize göre bu yaklaşım da diğer örneklerde olduğu gibi rivâyetlerin arasını uzlaştırma amacına yönelik salt zihinsel bir varsayımdan başka bir şey değildir. Öyle anlaşılıyor ki İbn Kesîr ve Zerkeşî, ruh âyetinin nüzul sebebi bağlamında Tirmizî'de yer alan iki rivâyeti esas alıp, söz konusu âyetin yer aldığı sûrenin istisnâsız Mekke'de nâzil olduğunu kabullenince, ortaya çıkan çelişkiyi ber taraf etmek için böyle bir tercihde bulunmak zorunda kalmışlardır. Ancak sözü edilen bu iki müfessir İbn Mes'ûd kanalıyla gelen rivâyeti Tirmizî'den değil de Buhârî'den nakletmiş olsalardı, o zaman muhtemelen böyle bir yola başvurma durumunda kalmayacaklardı. Çünkü yukarıda ilk olarak zikrettiğimiz rivâyetin Buhârî naklinde, Tirmizî rivâyetinin aksine "Medine" ismi yer almamaktadır. Tabii ki bu da olayın Mekke'de vuku bulmuş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla böyle bir yaklaşımdan hareketle, sözü edilen âyetin iki ayrı mekânda indiğini söyleme yerine, Mekkî olduğunu ileri sürmek daha isabetli bir yol olarak görünmektedir. Bu aynı zamanda İslâm âlimlerinin -İsrâ 17/85. âyetin Mekkî olduğu noktasındaki- ittifaklarına da uygun düşmektedir³⁵. Aslında müfessirlerin bu meselede ittifakları olmasa bile, Buhârî rivâyeti tek başına delil olarak kâfidir. Çünkü mevcut rivâyetler arasında bir tercih durumu söz konusu olduğu zaman, daha önce de belirttiğimiz gibi Buhârî rivâyetinin diğer hadis kitaplarındakilere tercih edileceği ileri sürülmektedir³⁶. Tirmizî'nin kitabı da Buhârî'ye nisbetle sıhhat bakımından daha aşağı derecede olduğuna göre bu durumda tabii ki, Buhârî rivâyeti tercih edilmelidir. İşte bütün bunlar göz önüne alındığında İsrâ 17/85. âyetin Mekke'de inzâl edildiği söylenebilir.

Âyetlerin inzâlinde olduğu gibi mükerrer nüzul bazen de sûrelerin iniş mekânları hakkında söz konusu edilmektedir. Meselâ Fâtiha Sûresi böyle bir iddiaya konu olan bir sûredir. Zira bu sûrenin biri Mekke diğeri de Medine'de olmak üzere iki defa indirildiği ileri sürülmektedir³⁷. Müfessir Râzî, bu sûrenin inişiyle ilgili üç görüşün bulunduğunu, bunlardan Hz. Ali'den gelen bir isnadla sûrenin Mekke'de³⁸, Mücâhid'den gelen bir başka isnadla³⁹ Medine'de, bir takım bilgin-

³⁴ Elmalılı da bazı bilginlerin söz konusu âyetin iki defa indiğini ileri sürdüklerini nakletmektedir. Bkz. *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3198.

³⁵ Burada şunu tesbit etmek gerekir ki, Kurtubî, (bkz. *el-Câmi'*, X, 203); Şevkânî, (bkz. *Fethu'l-kadir*, III, 205); Ebû Hayyân, (bkz. *el-Bahrü'l-muhît*, VI, 4); ve Nisâbü'ri, (bkz. *Garâibü'l-Kur'an ve reğâibü'l-furkân*, Beyrut 1407/1987. [Taberi tefsiriyle beraber], XV, 2) tefsirlerinin ilgili yerlerinde Mekkî olarak gösterdikleri bu sûrenin üç veya beş âyetinin Medenî olduğunu ileri sürmektedirler. Ancak söz konusu müfessirler istisnâ ettikleri âyetler içerisinde ruh âyetini zikretmemişlerdir. Bu da hâliyle müellif Zerkeşî'nin, "mezkûr âyetin Mekke'de indiği noktasında âlimlerin ittifakı vardır" şeklindeki sözüne ters düşmektedir.

³⁶ Bkz. Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 145; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 88-89.

³⁷ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut ts., I, 23; Kâdi Beyzâvî, *Envârüt-tenzil ve esrârü't-te'vil*, Beyrut 1996, I, 17; Neseî, *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, İstanbul 1984, I, 3.

³⁸ Söz konusu rivâyette Hz. Ali'nin: "Fâtiha, arşın altında bulunan bir hazineden Mekke'ye indirilmiştir" dediği nakledilmektedir. Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, I, 177.

lerin görüşü olarak yaptığı nakilde de hem Mekke'de hem de Medine'de inzâl edildiğini ifade etmektedir. Ona göre Fâtiha Sûresi'ne, "el-mesânî/tekrar eden" sıfatının verilmesi, sözü edilen sûrenin iki defa inzâl edilmiş olması sebebiyledir⁴⁰.

Fâtiha Sûresi'nin iki defa indirildiğini Sehâvî, Zerkeşî ve Suyûtî de kabul etmektedir⁴¹. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki, bu sûresi'nin nüzulüyle ilgili rivâyetleri tefsirlerinde zikreden müfessirlerin bir kısmı ya onun Mekkî olduğunu açıkça ifade etmiş⁴² ya da Medenî olduğunu gösteren rivâyetleri "kîle/denildi" sözüyle naklederek onları zayıf bulduklarını îma etmek istemişlerdir⁴³. Bu da göstermektedir ki, müfessirlerin büyük bir kısmı Fâtiha Sûresi'nin Medenî değil Mekkî olduğunu kabul etmektedir. Sözü edilen sûrenin yalnızca Mekke'de indirildiğini iddia edenler bu konuda iki de delil ileri sürmektedirler. Bu delillerden birisi, Fâtiha'ya "seb'u'l-mesânî" (tekrar eden yedi) isminin verilmiş olmasıdır. Bu görüşü benimseyenlere göre söz konusu ifade, tamamının Mekke'de inzâl edildiği konusunda müfessirlerin ittifak ettiği⁴⁴ Hicr Sûresi'nin, "Andolsun ki, biz sana (Seb'u'l-mesânî'yi) tekrarlanan yedi âyeti ve yüce Kur'an'ı verdik"⁴⁵ âyetinde geçmektedir. Dolayısıyla Mekkî bir sûrenin bahis konusu ettiği Fâtiha Sûresi'nin de Mekkî olması gerekmektedir.

Konuyla ilgili ileri sürülen ikinci delil de "Fâtiha'sız namaz olmaz"⁴⁶ hadisidir. Zira bu iddia sahiplerine göre beş vakit namaz hicretten bir buçuk sene önce gerçekleşen Mîrac olayında yani Mekke'de farz kılınmıştır⁴⁷. O takdirde hadisin bahis konusu ettiği sûrenin Mekke'de namaz emrinden önce inzâl edilmiş olması gerekmektedir⁴⁸.

Bizim kanaatimize göre de bu bakış açısı isabetlidir. Çünkü ilk delilde ileri sürülen "es-Seb'u'l-mesânî" kavramıyla, her ne kadar Kur'an'ın tümünün kastedildiği söylene de⁴⁹, Buhârî ve Ahmed b. Hanbel'in naklettiği hadislerden onun,

³⁹ Bu rivâyet bazı bilginlere göre sadece Mücâhid'den bazılarına göre de Mücâhid'in dışında Ebû Hureyre, Atâ b. Yesâr, Zühri ve daha başkaları tarafından nakledilmektedir. Bkz. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 7.

⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, I, 177-178.

⁴¹ Sehâvî, *Cemâlü'l-kurrâ*, I, 34; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 29; Suyûtî, *el-İtkan*, I, 48.

⁴² Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 115; Neseft, *Medârik*, I, 3; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 7.

⁴³ Zcmağşerî, *el-Keşşâf*, I, 23; Neseft, *Medârik*, I, 3; İbn Kesir, *Tefsir*, I, 8.

⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 7.

⁴⁵ el-Hicr, 15/87.

⁴⁶ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut ts., II, 428; Dârekutnî, *es-Sünen*, Kahire 1386/1966, I, 321; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut ts., II, 242, 252.

⁴⁷ Bkz. Buhârî, "Salât", I; Tirmizî, "Salât", 45; Nesâî, "Salât", I; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 161.

⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 115; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 7.

⁴⁹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara 1993, s. 36. Ancak bu yorum Hicr 15/87 âyetinde geçen "ve'l-Kur'ane'l-azîm" ifadesine uygun düşmemektedir.

Fâtiha Sûresi'nin ismi olduğu anlaşılmaktadır⁵⁰. Yukarıda sözü edilen âyetin yer aldığı Hicr Sûresi de ittifakla Mekkî kabul edildiğine göre, Fâtiha Sûresi'nin Mekkî olduğunu savunanların ileri sürdükleri ilk delilin isabetli olduğu söylenebilir.

İkinci delile gelince o da, sözü edilen sûrenin Mirac'dan önce inzâl edildiğini ve bunu da ashâbın tamamının bildiğini ortaya koymaktadır. Çünkü aksi durumda hem Allah Resûlü'nün "Fâtihasız namaz olmaz"⁵¹ sözü (hâşâ) anlamsız olurdu; hem de Mekke'de geçen on küsur yıl boyunca ashâbın, namazlarını Fâtihasız kıldığı sonucu ortaya çıkardı. Bütün bunlar göstermektedir ki Fâtiha Sûresi farklı zaman ve makânlarda değil, hicretten önce Mekke'de inzâl edilmiş yüce bir sûredir.

B. Zaman Faktörü

Metin olgu ilişkisi bağlamındaki bazı rivâyetlerin arasını telifte görülen sıkıntılardan birisi de hiç şüphesiz, rivâyetlere konu olan hâdiselerdeki zaman farklılığıdır. Çünkü birden çok rivâyeti telifte sadece rivâyetlerin sıhhati yeterli görülmeyip, olguyla ilişkilendirilen metinde geçen olayın farklı zamanlara taşmaması da ciddi bir şart olarak değerlendirilmiş; böylesi durumlarda şâyet rivâyetlerin söz konusu ettiği olaylar zaman bakımından farklılık gösteriyorsa, o takdirde âyetin iki defa indiği iddia edilmiştir. Zerkeşî ve Suyûtî'nin söylemlerine konu olan bu iddianın dayandırıldığı rivâyetleri burada zikretmek istiyoruz.

Ebû Hureyre diyor ki: "Allah Resûlü Hz. Hamza'nın şehid edildiğini öğrenince, yanına gitti ve cesedinin müşrikler tarafından hunharca parçalandığını gördü. Bunun üzerine *Muhakkak senin yerine onlardan (müşriklerden) yetmiş kişiyi aynı şekilde katledeceğim.*" dedi. Hz. Peygamber henüz oradan ayrılmamıştı ki, Cebrâil;

'Eğer cezâ verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle cezâ verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır.'

'Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan dolayı kederlenme; kırmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma!'

*'Çünkü Allah (kötülükten) sakımanlar ve güzel amel işleyenlerle beraberdir'*⁵² âyetlerini getirdi.⁵³

Atâ b. Yesâr'dan yapılan bir nakilde de o, şöyle demiştir: "Nahl Sûresi Mekkî bir sûredir. Ancak onun üç âyeti Medine döneminde Uhud savaşından

⁵⁰ Bkz. Buhârî, "Tefsîr", I; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 211; V, 114.

⁵¹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 428; Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 321; İbn Hacer, II, 242, 252.

⁵² Nahl 16/126-128.

⁵³ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzul*, Mısır 1968, s. 163; Suyûtî, *el-İtkan*, I, 44-45.

sonra nâzil olmuştur. Hz. Peygamber (sav), Hamza şehid edildiğinde çok kederlenmiş ve eğer Allah onlara karşı bize bir zafer nasip ederse, onlardan otuz kişiyi âleme ibret olacak şekilde katledeceğiz diye yemin etmiş; müslümanlar da bu sözü işittiklerinde şöyle demişlerdi: ‘Allah’a yemin olsun ki, müşriklere karşı zafer kazandığımızda onları, kesinlikle Araplar’dan hiç birinin hiç bir kimseye yapmadığı bir şekilde öldüreceğiz.’ Bunun üzerine Yüce Allah bu âyetleri indirdi⁵⁴.

Ubey b. Ka’b’in da şöyle dediği nakledilmektedir: “Uhud savaşında ensardan 64, muhâcirlerden ise 6 kişi şehit edilmişti. Hz. Hamza da bu şehitler arasındaydı. Kâfirler onu öldürüp sonra da vücudunu parçalamışlardı. Ensardan bazıları dediler ki: ‘Eğer bir fırsat elimize geçerse bunun intikamını fazlasıyla alacağız.’ Ancak Mekke’nin fethi günü gelince Allah Teâlâ Nahl Sûresi’nin son üç âyetini indirdi”⁵⁵.

Kaydettiğimiz bu rivâyetler sözü edilen âyetlerin muhtemelen Mekke ya da Medine’de indiğini gösterirken, İbnü’l-Hassâr onların üç ayrı zamanda indiğini ileri sürmektedir. Ona göre bu âyetler, ilk kez içinde yer aldığı Nahl Sûresi ile birlikte hicretten evvel Mekke’de, ikinci olarak Uhud savaşının akabinde Medine’de, üçüncüsünde ise Mekke’nin fethi esnasında (Mekke’de) inzâl edilmiştir⁵⁶.

Ancak rivâyet ve dirâyet tefsirinin en saygın müfessirlerinden olan Taberî, Râzî, Kurtubî (ö. 671/1272) ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) Nahl Sûresi’nin Mekke’de, 126-128. âyetlerin ise Medine’de Uhud savaşının akabinde inzâl edildiğini ve tefsircilerin büyük çoğunluğunun bu görüşü paylaştığını ileri sürmüşlerdir⁵⁷. Bu durumda tabii ki, sözü edilen müfessirlerin söylemleriyle İbnü’l-Hassâr’ın “söz konusu üç âyet, Nahl Sûresi’ ile birlikte hicretten önce Mekke’de inmiştir.” şeklindeki ilk iddiası, birbirine ters düşmektedir. Bu yüzden onun bu iddiasını kabul etmek mümkün değildir.

Zerkeşî, Suyûtî ve İbnü’l-Hassâr’ın hicret sonrası hem Medine’de hem de Mekke’de iki kez indirildiği iddiasına gelince bu konuda da şunlar söylenebilir. Yukarıda naklettiğimiz üç rivâyete bakıldığı zaman görülecektir ki, Nahl 16/126-128. âyetler, ilk iki rivâyete göre Uhud harbinin akabinde, üçüncüsüne göre de, Mekke’nin fethi günü (Mekke’de) nâzil olmuştur. Bilindiği gibi Uhud savaşı (Hicrî, 3) ile Mekke’nin fethi (Hicrî, 8) arasında beş yıllık bir süre vardır. Tabii

⁵⁴ Taberî, *Câmiü’l-beyân an te’vîli’l-Kur’an*, Beyrut 1407/1987, XIV, 132.

⁵⁵ Tirmizî, “Tefsîr”, Sûre 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 135.

⁵⁶ Suyûtî, *el-İtkan*, I, 45.

⁵⁷ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, XIV, 132; er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XX, 141; Kurtubî, *el-Câmi’*, X, 201; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, Beyrut ts., V, 549. Ayrıca Ebussuûd da her ne kadar böyle bir mutâbakattan söz etmese de, Nahl 16/126. âyetin Medenî olduğunu ilgili rivâyeti serdederek açıkça ifade etmektedir. Bkz. Ebussuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâye’l-Kur’ani’l-Kerîm*, Beyrut ts., V, 152.

ki bu da, söz konusu rivâyetlerin aralarını cem ve telife imkân vermemektedir. Böyle olduğu içindir ki, yukarıda da belirttiğimiz gibi bazı İslâm bilginleri her üç rivâyeti de sahih kabul ederek onların arasını cem ve telif etmenin imkânsızlığı karşısında mükerrer nüzulü bir çıkış yolu olarak görmek istemişler; bu nedenle de Nahl Sûresi'nin son üç âyetinin iki defa nâzil olduğunu ileri sürmüşlerdir. Halbuki bu âyetler ilk iki rivâyette belirtildiği gibi Uhud harbinin ardından nâzil olmuştu. Ancak Mekke'nin fethi günü müslümanlar, ellerine bir fırsat geçtiğinde Uhud'un intikamını alabilirler kaygısıyla söz konusu âyetler onlara hatırlatıldı; yani mecbur kalmadıkça kan dökmeyip sabretmeleri onlardan istendi. Muhtemelen bu hatırlatma, tâbiîn râvileri tarafından onların yeni nâzil olmuş gibi algılanıp sebep-i nüzul formatında aktarılmış oldu. Buna göre Nahl 16/126-128. âyetler ne İbnü'l-Hassâr rivâyetinde olduğu gibi üç ayrı zamanda ne de daha önce naklettiğimiz rivâyetlerde ifade edildiği üzere iki defa indirilmiştir. Onlar sadece Medine'de Uhud savaşının ardından bir defada inzâl edilmişlerdir.

Ancak Muhammed İzzet Derveze (ö.1984) Taberî kanalıyla gelen ve anlam bakımından birbiriyle çelişen bazı rivâyetleri zikrederek şöyle demektedir: Ne bu âyetlerin muhtevâsında ne de üslûbunda onların Medine döneminde indiklerini ifade eden rivâyetleri destekler bir karîne bulunmamaktadır. Zaten bu rivâyetlerin kapsamına uygun olarak, âyetlerin tertipte bu yere konmasının hikmeti de anlaşılır gibi değildir. Esasen Âl-i İmrân Sûresi'nde Uhud savaşından biraz daha geniş bir şekilde bahsedilmektedir. Eğer bu nakiller doğru olmuş olsaydı, o takdirde sözü edilen âyetlerin yeri Âl-i İmrân Sûresi olurdu⁵⁸.

Bu ifadeler göstermektedir ki, söz konusu müfessir Nahl 16/126-128. âyetlerin Medenî değil, Mekkî olduğuna kanaat getirmektedir. Bu yaklaşım tarzı, ilgili âyetlerin nüzul sebebi bağlamında nakledilen rivâyetler arasındaki çelişkiyi çözme ve bazı âlimlerin iki farklı zamanda mükerrer nâzil olduğunu ileri sürdükleri iddianın doğru olmadığını gösterme bakımından ilk etapta isabetli görülebilir. Ancak bahse konu olan âyetlerin Medine'de Uhud savaşı sonrası inzâliyle ilgili pek çok rivâyeti görmezlikten gelmek ya da onları sahih kabul etmemek doğru bir yaklaşım tarzı olmasa gerektir. Ayrıca Nahl 16/126. âyet kısas hükmü taşıyan bir nas olması sebebiyle muhtevâ bakımından Medenî olmaya daha layıktır. Çünkü bu nevi hüküm âyetlerinin -istisnâsı olmakla birlikte- tamamına yakını Medine döneminde inzâl edilmiştir. Böyle olunca o zaman sadece "üslup" ve "Âl-i İmrân Sûresi'nde Uhud savaşına yoğun bir şekilde yer verilmesi" karînesinden hareketle birden fazla rivâyeti görmezden gelmek gibi bir durum ortaya çıkmış olmaktadır ki, bunu tasvip etmek mümkün görünmemektedir. O halde kısaca diyebiliriz ki, Nahl Sûresi'nin son üç âyeti de konuyla ilgili verdiğimiz diğer örneklerde olduğu

⁵⁸ Muhammed İzzet Derveze, *Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, (trc. Muharrem Önder), İstanbul 1998, IV, 71.

gibi farklı zaman ve mekânlarda birden fazla inzâle konu olmayıp sadece Medine’de indirilmiştir.

C. Sebep Faktörü

Daha önce de belirttiğimiz gibi bazen de aynı ya da değişik mekânlarda fakat değişik sebeplerle inen âyetlerin olduğunu gösteren farklı rivâyetler arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmak için bir âyetin birden fazla indiği iddia edilmiştir. Bu hususa örnek olarak” (Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli onlara açıkça belli olduktan sonra akraba dahi olsalar, (Allah’a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara”⁵⁹ âyetinin iniş sebebi bağlamında şu üç rivâyet üzerinde durulabilir. Bunlardan birisini Buhârî, el-Müseyyeb’den nakletmektedir. O da şöyledir: Ebû Tâlib ölüm döşeğinde iken Hz. Peygamber onun yanına geldi. O esna’da Ebû Cehil ve Abdullah b. Ebî Umeyye de orada bulunuyordu. Hz. Peygamber amcasına “*Ey amcacığım! Lâilâhe illallah dedi, bununla Allah katında senin lehine şehâdette bulunayım*” dedi. Tam bu sırada Ebû Cehil ve Abdullah şöyle dediler: “*Ey Ebû Tâlib! Abdülmattalib’in dinini terk mi ediyorsun? Onlar sözlerine devam ederken Ebû Tâlib: “Ben Abdülmuttalib’in dinindenim” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona “Nehyolunmadıkça rabbimden seni bağışlamasını dileyeceğim” dedi. İşte (Hz. Peygamber’in söylediği) bu sözden dolayı, “(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli onlara açıkça belli olduktan sonra akraba dahi olsalar, (Allah’a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara” âyeti inzâl edildi*”⁶⁰.

İkinci rivâyet de Tirmizî’nin Hz. Ali kanalıyla yaptığı nakildir. Söz konusu rivâyette Hz. Ali şöyle demiştir: “Ben bir adamın müşrik ebeveyninin bağışlanması için dua ettiğini işittim. Ona dedim ki ‘Müşrik anne-babanın bağışlanması için mi dua ediyorsun?’ Bunun üzerine o: ‘Hz. İbrahim, müşrik olduğu halde babasının bağışlanmasını talep etmedi mi?’ dedi. Durumu Hz. Peygamber’e ilettim, bu olayın arkasından söz konusu âyet nâzil oldu”⁶¹.

Hâkim de Müstedrek’te İbn Mes’ûd’un şöyle dediğini nakletmiştir: “Hz. Peygamber bir gün dışarı çıktı kabirlere bakıyordu. Biz de onunla beraber çıktık. Bize oturmamızı emretti biz de kendisiyle beraber oturduk. Sonra Resûlullah kalkıp yürüdü, bir kabrin başında durdu ve uzun uzun münâcaatta bulundu. Ardından da hıçkırma hıçkırma ağlamaya başladı. Bundan dolayı biz de ağladık. (Ağladığımızı görünce) bizden tarafa döndü, tam o esnada Hz. Ömer Peygamber’in karşısına dikilip ona ‘Ey Allah’ın Resûlü seni ağlatan nedir ki, o bizi de ağlattı ve acıya boğdu’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah yerinden kalkıp bizim yanımıza geldi ve ‘Benim ağlamam mı sizi hüznlendirdi?’ diye sordu. Hz. Ömer ‘evet’ deyince Allah

⁵⁹ ct-Tevbe, 9/113.

⁶⁰ Bkz. Buhârî, “Tefsîr”, Sûre, 9;

⁶¹ Tirmizî, “Tefsîr”, 3100.

'evet' deyince Allah Resûlü (sav) buyurdu ki 'Gördüğünüz bu kabir annem Âmine binti Vehb'in kabridir. Ben onun kabrini ziyaret etmek için rabbimden izin istedim. O, bana bunun için izin verdi. Bağışlanması için izin istedim fakat onun için izin vermedi.' (Râvî diyor ki) işte bunun üzerine, '(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli onlara açıkça belli olduktan sonra akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yaraşır ne de inananlara' âyeti nâzil oldu"⁶².

Bu rivâyetlerle ilgili olarak da şunu belirtelim ki, birbiriyle çelişmelerine rağmen söz konusu üç rivâyetin arasının "aynı âyetin birden fazla inmesi" varsayımı ile bağdaştırılması doğru bir yaklaşım olarak görünmemektedir. Bizim kanaatimize göre bu âyet de mükerrer nüzulün diğer örneklerinde olduğu gibi tek bir sebep üzerine inzâl edilmiş olmalıdır; o da, ilk rivâyetin gündeme getirmiş olduğu olayda söz konusu edilen sebeptir. Yani Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib için Allah'tan af dilemesi âyetin iniş sebebidir. Çünkü Hz. Muhammed'le amcası Ebû Tâlib arasında, özellikle de dedesi Abdülmuttalib'in ölümü sonrasında çok özel bir yakınlık doğduğunu biliyoruz. Hattâ bu yakınlık, atalarının dinini terk etmemesine rağmen onun, İslâm daveti noktasında Hz. Muhammed'e yönelik himayesi ile daha da pekişmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Allah Resûlü'nün, iman hususunda Ebû Tâlib'e karşı fazla ısrarlı olmasının altında yatan yegâne sebep de budur. Dolayısıyla bu özel yakınlığın bir sonucu olarak Hz. Peygamber'in, amcası hakkındaki düşünce ve davranışını tabii karşılamak gerekmektedir. İşte bu noktadan hareketle kınama ile karışık söz konusu yasağın Hz. Peygamber'in, amcası için af dilemeye başladığı bir süreçte geldiği söylenebilir. Durum böyle olunca diyebiliriz ki diğer rivâyetler, sözü edilen âyetin inzâli için pek uygun görünmemektedir. Nitekim ikinci sırada naklettiğimiz rivâyet, Hz. Ali ile tartışan kişinin bilinmemesi sebebiyle üzerinde durulmaya değer nitelikte değildir. Âyetin iniş sebebini, Hz. Peygamber'in kabri başında annesinin bağışlanmasını dileme çabası şeklinde takdim eden üçüncü rivâyet ise, gerek Resûlullah (sav)'ın duygularıyla ilgili, gerekse vahiy dönemine yetişemeyip Câhiliye üzere ölen "fetret ehli" ile ilgili çok sayıda sorunu gündeme getirmektedir. Bi'set öncesinde vefat eden Âmine hakkında "müşrik" nitelemesinin kullanılması, kendisine Zeyd b. Amr b. Nufeyl'in durumu sorulduğunda, müslüman olmadan ölmesine rağmen, kavminin örf ve âdetlerini terk etme ve onların inançlarına karşı çıkma noktasındaki gayretinden dolayı, onun cennetlik olduğunu söyleyen⁶³ Allah Resûlü (sav)'nün duygularını elbetteki yaralayacaktır. Çünkü müşriklik, üzerine azap ve tehdit terettüp eden bir niteliktir. Kaldı ki selef âlimlerinin çoğunluğu, bi'set öncesinde ölenler için bu tür bir azaptan bahsedileme-

⁶² Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, Beyrut ts., II, 336.

⁶³ Beyhakî, *el-Esmâü's-sıfat*, yy., ts., I, 417-418.

yeceği görüşündedirler⁶⁴. Bu yüzden sözü edilen rivâyetin de nas olgu bağlamında, ilgili âyet için nüzul sebebi olarak kabul edilme ihtimali çok zayıf görünmektedir⁶⁵. Buna göre daha önce de belirttiğimiz gibi yukarıda sıraladığımız üç rivâyetten ilkinin içerik, şartlara uygunluk ve mantık açısından et-Tevbe, 9/113. âyeti için nüzul sebebi olarak kabul etmek isabetli bir yaklaşımdır.

Sonuç

Her ne kadar bazı İslâm bilginleri bir takım âyetlerin iki defa indiğini iddia ediyorlarsa da esasen bunun izahı pek mümkün görünmemektedir. Çünkü kaynakların bize verdiği bilgilere baktığımızda görüyoruz ki, Allah Resûlü Hz. Muhammed kendisine gelen her Kur'an vahyini ezberlemiş, yazdırmış ve ashâbına okumuştur⁶⁶. Böylece hem kendisi resmî anlamda Kur'an'ı yazdırmış, hem de husûsî mushaf yazarlar, nâzil olan Kur'an vahyini günün gününe kaydetmişlerdir. Şunu da biliyoruz ki, Kur'an sadece yazıya geçirilmekle kalmamış bir taraftan da okunup ezberlenmiştir. Dolayısıyla ta baştan itibaren Kur'an'ın tesbiti ve muhafazası bu iki yolla gerçekleştirilmiştir. Buna göre düşünersek acaba diyebilir miyiz ki iki defa indiği iddia edilen âyetler, Hz. Peygamber tarafından vahiy kâtiplerine yazdırılmadığı için husûsî nüsha yazarlar tarafından da yazıya geçirilmemiş, bu sebeple de ezberlenmemiştir. Böyle olunca da daha sonra meydana gelen bir olay üzerine aynı âyetler yeniden inzâl edilmişti. Elbette ki böyle bir şeyi düşünmek mümkün değildir. Çünkü bu ilk bakışta Hz. Peygamber'in, Kur'an'ın muhafazası konusundaki hassasiyetine ters düşmektedir. Diyelim ki, Hz. Peygamber nüzulü tartışma konusu olan âyetleri vahiy kâtiplerine yazdırmıştı ancak bu durum, husûsî nüsha yazarlara ulaşmadığı için ashâbın bu âyetlerden haberleri olamamıştı. Bize göre bu da mümkün değildir. Çünkü böyle bir şey de ashâbın vahiy ezberleme, yazma ve içeriği ile amel etme hususunda son derece duyarlı olmaları sebebiyle Kur'an konusundaki titizliğine ters düşmektedir. Dolayısıyla böyle bir davranış onlara isnad etmek de büyük bir haksızlıktır. O zaman sözü edilen âyetlerin iki defa inmesinin hikmeti nedir? Daha önce de zaman zaman ifade ettiğimiz gibi bize göre herhangi bir âyetin iki defa inmesi meselesi, varsayımdan başka bir şey değildir ve söz konusu varsayıma makul bir zemin oluşturmak için öne sürülen bazı hikmetler de sanal yaklaşımlardan ibarettir. Sözelimi mükerrer nüzulün hikmeti bağlamında öne sürülen "herhangi bir âyet ya da sûrenin şânını yüceltme" söylemi hem insanı ikna etmekten hem de mantıksal derinlikten yoksundur. Çünkü bu insanın aklına, neden böyle bir hikmet sadece nüzul sebebi noktasında çelişkili rivâyetler nakledilen birkaç âyet ve bir sûre ile ilgili olarak ileri sürülmüştür? Kur'an'daki bütün âyet ve sûrelerin şânı yüce değil midir?

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. Metin Yurdağur, "Fetret", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 476.

⁶⁵ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlâhî Hitâbın Tabiatı*, s. 146.

⁶⁶ Bu konuda bilgi için bkz. Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, İstanbul 1994, s. 104-135.

şeklinde bazı soruların gelmesine yol açmaktadır. Ve sonuçta da söz konusu varsayım, âyetler arasında şâni yüce olan veya olmayan yahut şâni yüce veya daha yüce olan gibi bir ayırımın doğmasına yol açmaktadır.

Ayrıca Zerkeşî ve Suyûtî tarafından mükerrer nüzul için bir hikmet olarak ileri sürülen, önceden inmiş olan Kur'an metinlerinin Hz. Peygamber tarafından bile unutulabileceği anlamındaki bir varsayımı da burada zikretmemiz gerekmektedir. Bilindiği gibi bu varsayım Hz. Peygamber'in, benzer olayların yeniden meydana gelmesiyle, kendisine daha önce vahyedilen metni hatırlatmak için zaman zaman Cebrâil'in -bir defa daha- gelmesine ihtiyaç duyması anlamına gelmektedir. Burada şunu da gözden uzak tutmamak gerekir ki, daha önce de belirttiğimiz gibi hem Hz. Peygamber hem de sahâbenin Kur'an metinlerini korumaya yönelik gayretleriyle çelişen bu varsayım doğru olsa bile, Cebrâil'in "hatırlatıcı" olarak inişi, bir metnin tekrar inişi anlamına gelmez⁶⁷. Çünkü bir âyetin benzeri bir olay karşısında gündeme getirilip okunması bir tekrar iniş değildir. Bu sadece bir âyetin ilk defa inmesine vesile teşkil eden olayın tekrarlanması sebebiyle ilgili âyetin hatırlatılması demektir.

Yeri gelmişken şunu da ifade edelim ki, Kur'an'ın iki veya daha fazla vecihle okunması hususundaki yedi harf ruhsatından söz eden rivâyetlere dayanarak mükerrer nüzulü meşrû bir zemine oturtmak da pek mâkul görünmemektedir. Çünkü şimdiye kadar yapılan tanımlar "yedi harf" tâbiriyle neyin kastedildiğini açık ve net bir şekilde ortaya koymuş değildir⁶⁸. Ayrıca bu iddianın bir an için doğru olduğunu kabul etsek bile yine de problem çözülmüş olmamaktadır. Çünkü böyle bir yaklaşım bizi, yedi harfe konu olan -eğer yedi harf alternatif bir okuma yani eş anlamlı kelimelerin birbirinin yerine konularak okunmasından ibaret bir kıraat⁶⁹ şekli ise- bütün farklı vecihlerin iki defa indiğini kabul etmeye götürecektir. Hattâ okuma açısından meseleye bakarak yedi harf için ileri sürdüğümüz bu hususu, mütevâtir kıraatler için de aynı şekilde söz konusu etme durumunda kalmış olacağız. Böyle bir sonuç da doğal olarak bütün mütevâtir kıraatlerin farklı vecihleri kadar farklı inzâllerini de gündeme getirilmiş olacak ki, bunu kabullenmenin imkânsızlığı ortadadır.

⁶⁷ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahî Hitâbın Tabiatı*, s. 111.

⁶⁸ Tarih içerisinde İslâm bilgileri arasında tartışma konusu olan hususlardan biri de yedi harf meselesidir. Konuyla ilgili çalışmalara bakılınca görülür ki, Kur'an ilimleriyle uğraşan İslâm âlimleri bu meseleyi, halledilmesi gereken bir problem olarak görmüşler ve konunun çözümü için hayli gayret sarfetmişlerdir. Ancak ortaya koydukları tanımların bir kısmı, bazı neticelere ulaşma imkânı vermiş olsa da çoğu, meseleyi daha karmaşık hale getirmiştir. Tanımlar için bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-vecîz* (nşr. Tayyar Altıkulaç), Beyrut 1975, s. 96; Zerkeşî *el-Burhân*, I, 270. Konuyla ilgili bilgi için bkz. Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, İstanbul 2001, s. 122-132.

⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâaü'l-aşr*, (nşr. Ali Muhammed ed-Dabbâ) Mısır ts., I, 80; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 220.

Kıscacası geçmiş dönemlerde müfessirler birbiriyle çelişen rivâyetlerin arasını telif etme ve âyetin bir olaya bağlı olarak inmiş olmasıyla, başka bir sebebe bağlı olarak önceden inip de daha sonra onun yeniden okunmasını gerektiren benzeri olay arasında bir ayırımı gitme yerine⁷⁰, özellikle rivâyetler arasındaki çelişkileri mükerrer nüzul yöntemiyle çözmeyi tercih etmişlerdir. Bundan daha da önemlisi söz konusu yöntemin gerekçelerini ilmî bir zemine dayandırmadıkları için bir takım problemlerin ortaya çıkmasına da engel olamamışlardır. Şâyet müfessirler böyle bir yöntem teklifi yerine, rivâyetleri cem ve telif cihetine gitmiş olsalardı, herhalde sözü edilen problemler de ortaya çıkmamış olacaktı. İşte bundan dolayıdır ki, aynı duruma düşmemek için çağdaş araştırmacıların daha yetkin yöntemlerden faydalanmaları gerekmektedir. Bu ise, metnin oluşumunu sağlayan metin içi ve metin dışı unsurların ve göstergelerin bütününe dayanmakla gerçekleştirilebilir. Çünkü nüzul sebepleri, nasların sosyal bağlamından başka bir şey değildir. Bu sebeplere de nasların dışından ulaşılabileceği gibi, aynı şekilde gerek tek nassın yapısı, gerekse diğerleriyle olan ilişkisi bağlamında genel metnin (Kur'an'ın) bütünlüğü içerisinde de ulaşmak mümkündür. İşte teklif edilen böyle bir yöntemle çağdaş araştırmacı herhangi bir probleme kapı aralamadan ve insanların kafalarını karıştırmadan sonuca ulaşmış, böylece de realiteyi doğru tesbit etmiş olacaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, mükerrer nüzul teorisiyle ilgili olarak ileri sürülen iddialar ve bu iddialar çerçevesinde takdim edilen örnekler hep bir amaca yöneliktir. O da, sebeb-i nüzul rivâyetlerinde ortaya çıkan çelişkileri çözmektir. Aslında problem olarak görülen hususların halli için ortaya atılan bu teori, problemi çözme bir yana, içinden çıkılmaz başka problemlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Sırf yapılan nakilleri kurtarmaya yönelik böyle bir anlayış ortaya çıkardığı problemleri de hesâba katarak, geçmişte ileri sürülen mükerrer nüzul yönteminin isabetli bir yol olmadığını söyleyebiliriz. Bu, esasen meselemin seyriyle ortaya çıkan ve bizim gönül rahatlığı ile vardığımız bir sonuçtur.

⁷⁰ Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İlahî Hitâbın Tabiatı*, s. 146.

⁷¹ a.g.e., s. 146.